14

ВЕСТНИК
ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

4

2015

1 2 3 4

КАДРЛАР БӨЛҮМҮ
ОТДЕЛ КАДРОВ

МАЗМУНУ

№	Аты-жөнү	Макаланын темасы	Бети
1.	*Шаимкулов Ш.О.*	Мамлекеттик тилге маанилүү мамиле.....	7
2.	*Телекманова А.Ө.*	Мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө К.К.Юдахин эбегейсиз салым кошту.....	8
3.	*Юдахин К.К.*	Тил илими океан.....	9
4.	*Мусаев С.*	Тагдырымды аныктаган К.К. Юдахин жана анын батасы..	10
5.	*Какеев А.*	К.К. Юдахин – биздин сыймыгыбыз, анын сөздүктөрү – биздин байлыгыбыз	11
6.	*Асанбекова Н.*	Аалымдын экинчи өмүрү.....	13
7.	*Көккөзова Т.*	Илим-билим – уясы.....	14
8.	*Мамыров М.*	Сөз кенин казган өмүр.....	15
9.	*Мапаева Н.*	XX кылымдагы ири түрколог-сөздүкчү.....	16
10.	*Үкуева Б.К.*	Устаздын көөнөрбөс мурасы жана анын түбөлүктүүлүгү...	18
11.	*Молдоканов А. М.*	Сахна-сабак *(К.Юдахиндин 125, "Кыргызча-Орусча сөздүктүн" 50 жылдыгына карата)*.....	21
12.	*Абдубалиева Э.*	К.К.Юдахин жана кыргыз лексикографиясы.....	25
13.	*Ишеналиева А.*	Ааламдашуу алкагындагы кыргыз тилинде алакалашуу маселелери.....	28
14.	*Абдраева Н.Э.*	Ааламдашуу доору жана кыргыз балдар адабияты.....	32
15.	*Абдыраева Н.Э.*	Элдик жомоктор – баланын калыптануусунун башкы караж	35
16.	*Абдразакова Г.Ш.*	Концепт жана концептуалдык дүйнө сүрөтү.....	39
17.	*Абдувалиева Б., Кадырова А.*	Өзбек мектептеринин 6- классында текст менен иштөөнүн жолдору.....	42
18.	*Абдуллаев М.*	Дене маданияты адистерин даярдоодо ордо оюнунун аталыштарын окутуу көйгөйлөрү.....	46
19.	*Абдыбекова Н.*	Көп тилдүү билим берүүнү өнүктүрүү сүйлөө кебин калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери.....	52
20.	*Абдыбекова Н.*	Студенттердин кеп ишмердүүлүгүн жана коммуникативдик компетенттүүлүгүн көнүгүүлөр системасы аркылуу калыптандыруу.....	56
21.	*Абдыжапар уулу Мундузбек*	Адабий тилдин калыптанышында терминдердин орду.....	62
22.	*Алиева Ф.Э.*	Акындын көркөм дүйнөсү.....	66
23.	*Алишерова Э.*	"Кыргыз" концептинин этимологиясынын изилдениши....	70
24.	*Апышева Б.Т.*	Саясий терминдердин синтаксистик калька аркылуу которулушу.....	72
25.	*Асанбекова Н.*	Кыргыз макалы – кыргыз тилинин синтаксисин окутуунун каражаты.....	75
26.	*Аскарова Г.М.*	Кыргызстандын келечеги-мамлекеттик тилинде.....	79
27.	*Байтикова Б., Байтиков Б.*	Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун тарыхы.....	82
28.	*Бекмуратова Р.*	"Ч.Айтматовдун "Жетинин бири" аңгемесин" окутуу.....	86
29.	*Давлатова С.*	М.Кашкаринин сөздүгүндөгү этишти жасоочу *–sa, -la, -ra* курандылары.....	92
30.	*Давлатова С., Тахирова Н.*	Кыргыз тили сабагында грамматикалык тема менен лексикалык теманы байланыштырып окутуу.....	96
31.	*Дунканаев А.Т.*	Макалдын текстти бүтүндүгү.....	100
32.	*Дыйканбаева Т. Т., Сейитбекова С. С.*	Англис тилин башталгыч класстарда окутуунун ролу.....	105
33.	*Жаманкулова К.Т.*	Пиктографиялык жазуу Кыргызстандын түштүгүндө.....	108
34.	*Жамгырчиева Г.*	Мифтик жана жомоктук сюжеттердин кыргыз	

These systems of exercises I have described reflect my own teaching style. Perhaps some teachers won't want to change some tasks. Teachers have to adapt. But the point is that there are exercises to make our jobs and our classes more efficient. Our students in the field of physical culture and sport will be grateful for that, and at the same time, we will make our teaching lives a little more fun, a little easier.

Адабияттар (References)

1. Абдыбекова Н.А. Учебное пособие по развитию английской речи студентов обучающихся по направлению «Физическая культура», ISBN978-9967-31-296-8.152 paperback. Б.- 2015.
2. Frangoise Grellet. Developing reading skills. A practical guide to reading comprehension exercises. Cambridge University press.p252.
3. Max Kollet., Tom Glass. FORUM English teaching. Volume 48? Number 4 2010. P43.
4. Михайличенко О.В. Методика преподавания общественных дисциплин в высшей школе: учебное пособие. – Сумы: СумДПУ, 2009. – 122 с.
5. Педагогика: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. Под ред. Ю.К.Бабанского. — 2-е изд., доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1988. — С.385-409.

Abdikebekova N. A., Kyrgyz National Physical Culture and Sport Academy's Language Department English language teacher Head of Masters and Aspirant sections

The formation speech activity and teaching students to communicative competence through system of exercises

Annotation: *This article discusses the formation speech activity students in the field of physical culture at the English lesson and teaching a communicative competence through system of exercises. System of exercises was based on speaking, listening, writing, and reading. Systems of exercises were done by using communicative methodology. Working with the text, portfolio, oral and written exercises are forming the speech activity. The article explains about the speech activity, speech competence and speech culture.*

Key words: *speech activity, speech competence, speech culture, speech communicative facilities, tasks.*

УДК: 41.373.83

Абдыбекова Н. А., Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын магистратура жана аспирантура бөлүмүнүн башчысы

Көп тилдүү билим берүүнү оңуктүрүү сүйлөө кебин калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери

Аннотация: *Бул макалада лингводидактиканын негиздери каралган. Автор англис тили сабагында "дене тарбия" багытындагы студенттерди фонетика, лексика, грамматиканы окутууну жана кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун айрым маселелерин баяндайт.*

Ачкыч сөздөр: *кептик компетенттүүлүк, тил, кеп, кеп ишмердүүлүгү, эксперимент.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются основы лингводидактики. А также автор всесторонне рассматривает некоторые вопросы формирования навыков речевой деятельности и обучения грамматике, фонетике, лексике студентов по направлению "Физическая культура» на занятиях английского языка.*

Ключевые слова: *речевая компетентность, язык и речь, речевая деятельность эксперимент.*

КАДРЛАР БӨЛҮМҮ
ОТДЕЛ КАДРОВ

Көп тилдүү билим берүүдө студенттердин кептик ой жүгүртүүчүлүк- коммуникативдик ишмердүүлүгүн өркүндөтүү, алардын кеп маданиятын жана сөз байлыгын, логикалык ой жүгүртүүсүн өстүрүү орчундуу маселелердин бири.

Акыркы жылдары **лингводидактика** багытында илимий-изилдөө иштери жүргүзүлүп, сүйлөө кебин калыптандыруунун лингводидактикалык негиздеринин табиятын аныктоого, иликтөөгө карата монографиялык эмгектер жазылып, диссертациялык иштер корголуп жатат. Англис тилин окутуунун илимий-методикалык негиздерин иштеп чыгууда чет тилдерди окутуунун методдорун илимий жактан ар тараптуу изилдешкен жана чет тилдерин экинчи тил катары окутуунун илимий-методикалык негиздерин иштеп чыккан окумуштуу-методисттер: А.С. Выготский,
Е.И. Пассов, В.Гумбольдт., Г.В. Рогова, Г.В. Костомаров, И.В. Рахманов жана ошондой эле тилдерди окутуунун педагогикалык-психологиялык негиздерин изилдешкен психолог-окумуштуулар: Л.Н. Леонтьев, В.А. Артемов, Б.В. Беляев, И.А. Зимняя, В.А.Немов, кыргыз мектептеринде эне тилин окутууда окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу иштерин жүргүзүү боюнча Б.Р.Рысбекова, К.Сартбаев, Ж.А.Чыманов, В.И. Мусаевалардын эмгектери илимий чөйрөдө белгилүү. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун илимий-методикалык проблемалары боюнча изилдеген К.А.Биялиевдин, К.Дербишеванын, К.Д.Добаевдин, С.К.Рыспаевдин эмгектери изилдөөбүзгө таяныч болду. Ошондой эле окутуунун кырдаалдуулугуна өзгөчө басым коюу менен гана анын практикалык баалуулугун, анын ичинде маек кебин (диалогдук кепти) өстүрүүнү натыйжалуу арттырууга болоорун аты аталган окумуштуулар баса белгилешкен. Окумуштуу К.А.Биялиев «Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары коммуникативдик багытта окутуу методикасынын негиздери» аттуу 13.00.02 – окутуу жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертациясын 2010-жылы коргогон. Бул диссертациясын кеп жана тилдин байланышы кенен берилген. К.А.Биялиевдин доктордук диссертациясында табигый тил эки түрдө берилет: 1) виртуалдуу белгилер жана алардын айкалышуу моделдери системасы катары; 2) актуалдуу кеп, аталган системанын реализациясы, турмушка ашырылышы катары берилет [1,б.34].

2006-жылы педагогика илимдеринин кандидаты Масалкова Эльвира Владимировна «Лингводидактические особенности обучения иностранному языку студентов факультетов физического воспитания» 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (англис тили) адистиги боюнча диссертациялык ишин коргогон. Лингводидактика жана чет тилин окутуунун методикасына чоң салым кошкон окумуштуулардын эмгектерине токтолгон, алар: Б.Г.Ананьев, Н.И.Жинкин, И.А.Зимняя, А.Н.Леонтьев, А.А.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн, Ю.А.Самарин, Л.В.Щерба, Т.Н.Астафурова, Н.В.Барышников, И.Л.Бим, Н.Д.Гальскова, Н.И.Гез, П.Б.Гурвич, Н.В.Кузьмина, В.П.Кузовлев, А.А.Миролюбов, Е.И.Пассов, В.Л.Скалкин, С.Ф.Шатилов, Hymes, Norris, Schiffrin, Parret. Эльвира Владимировна ролеванттык илимий методго таянып, спортсмен-студенттердин башка профилдеги студенттерден эмоциялык күтүлгүс кырдаалдык сүйлөшүү менен айырмаланарын айткан. Англис тилине окутуунун мазмуну спорттук багыттагы тематикада болгон. Эксперименттик текшерүүдөн өткөн «Английский для спортсменов» аттуу окуу куралы студенттердин сүйлөө кебин өстүрүүдө эффективдүү болгонун билдирет.

Лингводидактикада тил жана кеп - бир обьектинин эки абалы катары да каралат: тил-статика, кеп-динамика. «...Окуя, кыймыл-аракет болуп, кеп убакыт менен мейкиндикке жайылат, таралат, демек, ал динамикалуу; тил статистикалык кубулуш катары аталган параметрлерден сырткары берилет».

Кеп экстралингивистикалык чындык менен түздөн-түз байланышып, дүйнөнү толук, адекваттуу, оперативдүү, бардык байланыштарында деталдаштырып көрсөтөт, тил болсо мындай касиетке ээ эмес.

Тил – бул коммуникация, пикир алышуу максатында кызмат өтөгөн, адамдын дүйнө тууралуу бардык билимдери менен элестерин камтыган, стихиялык түрдө адам коомунда пайда болгон жана өнүгүп жаткан дискреттүү тыбыш белгилер системасы болсо, кеп – тыбыш жана жазуу формасындагы конкреттүү сүйлөө. Кеп деп сүйлөө процессин гана эмес, ошол процесстин натыйжасын да б.а., **кеп ишмердиги** да, эс жана кат аркылуу фиксацияланган, катталган кеп чыгырмаларын да түшүнөбүз.

Ишмердиктин өзүнүн максаты, бирдиктүү мотивациясы болот... Ал субьект тарабынан бирдиктүү акт катары аңдалат. Ишмердик бири-биринен ажырап турган кыймылдардан түзүлөт. Алардын ар биринин жалпы ишмердиктин максаты ылайыкталган, аткарыла турган иретине карата аныкталган максаттары болот» [4, с.59]. Жогоруда белгилүү окумуштуу Леонтьев А.А. айткадай **кеп ишмердиги** ойлонууну талап кылган психологиялык татаал процесс жана аткарыла турган иретине карата аныкталган максаттары болот. Кеп куруунун түрткүсү, себеби болгон мотивация чоң ролду ойнойт.

Кеп ишмердиги теориясында айтымдын жаралышы төрт тепкичке бөлүнөт:

1. Мотивация
2. Кеп *интонациясынын (кеп оюнунун) калыптанышы,*
3. Ички программалоо (ички кеп же ичинен айтылган кеп),
4. Программанын реализациясы же турмушка ашырылышы (тышкы кеп же сүйлөп айтылган кеп) [13, с. 192].

«Биз бир нерсени жөн эле айтыш үчүн сүйлөйбүз. Биз бир нерсе жөнүндө кабарлоо же кимдир бирөөгө таасир берүү үчүн, кимдир бирөөнүн көңүлүн бир нерсеге бурдуруш үчүн жана башка себептер менен сүйлөйбүз. Башкача айтканда, кептин мотиви накта кеп ишмердиги чөйрөсүндө эмес, андан жогору турган-коммуникативдик чөйрөдө жатат» [7, с.59].

«Индивиддин мээсиндеги тил белгиси - бул анын реалдуу угулушунун чагылдырылышы (нерв коду) жана эсте бек сакталып калышы ... Тил белгисинин белгилегени-бул нерв коду түрүндө реалдуу дүйнөнүнүн түрдүү нерселеринин, буюмдарынын обьективдүү касиеттериннин чагылдырылышы», деп белгилеген [9, с.58-59].

«Тилди колдоно билбей, кеп түзүү мүмкүн эмес. Анткени кеп - бул тилдин колдонулушу, т.а., кыймылдагы тил. Тил колдонулбаган учурда (убактылуу) учурда деле жашай берет. Тилди колдоно билүү ошол тилде сүйлөгөн бардык адамдарга таандык, бирок тил жөнүндөгү билимге ээ болуу лингвист-тилчилерге гана таандык» [1, б.36].

«Тил кандайча бар болуп, жашап, кызмат өтөйт?», « Ал кайда орун алган?», «Анын материалдык базасын, субстратын эмне түзөт?» деген суроолорго төмөнкүдөй эки түрдүү жоопту учуратабыз: 1) Тил кепте жашап, андан орун алган.

2) Тил мээде орун алган. «Кепте орун алган» деп эсептелсе, анда ал өзүндө орун алып өзүндө сакталат дегенге барабар болот.

Тил жогоруда белгиленгендей, кайсы бир тилде сүйлөгөн индивиддеринин мээсинде сакталат. Тил ойлонгон гана индивидге таандык жана ансыз жашай албайт. Тил – бул уникалдуу кубулуш экендигин жана ал аны адамдар билгендиги үчүн жашап, кызмат өтөрүн А.И. Смирницкий белгилеп көрсөткөн. [12, с.260].

Атактуу лингвист Ф. Де Соссюр тил аны сүйлөй билгендердин мээсинде орун алган деген тыянакка келген жана мындай көз карашты изилдөөчүлөрдүн басымдуу көпчүлүгү колдошот.

Жалпылап айтканда, тил, биринчиден, белги системаларынын классы; экинчиден, конкреттүү этностук тил – белгилүү бир социумда, коомдо, белгилүү бир убакта, белгилүү бир мейкиндикте колдонулган реалдуу белгилер системасы. Кеп – убакыттын агымы менен өткөн оозеки жана жазуу түрүндөгү конкреттүү сүйлөө. **Кеп – бул сүйлөө процесси (кеп ишмердиги)** менен бирге бул процесстин натыйжасы: эсте жана жазуу түрүндө кагаз бетинде сакталган кептик чыгармалар [6 с.414, 604].

Демек, тил жөнүндө мыкты билим алуу эркин, жогорку деңгээлде сүйлөөгө алып келбейт. Чет тилинде анын ичинен англис тилинде сүйлөй билүү ал тилдин бирдиктерин жакшы өздөштүрүү менен бирге кепти жатыктыруу керек экенин окумуштуулардын көбү сунушташат. Ар бир сабак учурунда көнүгүүлөр системасы менен бирдикте автоматташтырылган көнүмдөрдүн болушу зарыл.

Тил жана кеп толугу менен бири-бирине окшобогон кубулуштар катары экөө тең адам ишинин бир тармагына, кеп ишмердигине катышып, коомдо бир нече функция аткарат.

Тил жана кеп маселеси тил илиминдеги эң эле маанилүү маселелердин катарына кирери анык. М. Н. Кожинанын айтымына караганда, тил жана кеп маселеси – бул тилди чындыктын кубулушу да, лингвистикалык илимдин предмети катары да түшүнүү жана түшүндүрүп берүү маселеси болуп эсептелет [8, с.23].

Л. В. Щерба тилде тилдик кубулуштардын үч аспектисин болуп көрсөтөт: кеп ишмердигин (« кеп – процесс » катары), тил системасын («жалпы тил» катары) жана тил материалын («кеп – процесстин натыйжасы» катары). А.А. Леонтьев Щербанын триадасы

маселенин азыркы аңдалышын түзө алат деп эсептейт [3, с. 214]. Методикалык адабияттын негизги баарында тил менен кептин эң негизги функциялары катары төмөнкүлөр каралат: тил – бул пикирлешүү, маектешүүнүн өтө маанилүү каражаты, кеп – бул пикир алышуу, маектешүүнүн жүрүшү ашырылышы [1,б. 44].

Кептин дагы бир маанилүү кызматы – анын ой куруу, жаратуу куралы экендиги. Тил менен ой жаратуунун, куруунун ортосундагы байланыш, чындыгында, кеп менен ойдун ортосунда болуп өтөт жана бул маселе алиге чейин терең изилдене элек. Албетте, сөздөрдү катыштырбай, ой жүгүртүү мүмкүн эмес. Бирок ошол эле учурда адамдын аң сезиминде чагылгандай тез жаралып, өчүп кетүүчү ой дайыма эле толугуу менен сүйлөм же фраза кылыбында боло бербейт. Буга байланыштуу ички кептеги сөздөрдүн мааниси эбегейсиз кеңейип, маалымдоо функциясы өсүп, ошонуктан учурда бүтүндөй тексттин маанисин камтыган бирдик катары кабыл алынарын айрым окумуштуулар адилеттүү белгилеп жүрүшөт [10, с.100].

Ал эми сүйлөө кебин калыптандыруунун лингводидактикалык негиздерин окутуунун методикалык жактан иштелиш деңгээли бүгүнкү күндүн суроо талаптарын толук канааттандыра албай келе жатат. Методика илиминдеги мындай абалга карабастан, англис тили сабактарында окутуунун маанисин, барк-баасын, тилди окутуудагы ордун жана ролун жогору койгон сунуш-пикирлер методисттер тарабынан көп айтыла баштады. Республикабызда англис тилин чыныгыдай деңгээлде үйрөтүү, анын практикалык баалуулугун көтөрүү жана окутууну коммуникативдик багытта уюштуруу үчүн бул тажрыйбаларды кеңири үйрөнүүбүз зарыл. Мындан сырткары, учурда жогорку окуу жайларындагы спорттук адистиктеги студенттердин сүйлөө кебин өстүрүү жана окутуунун интерактивдүү методдорун колдонуу иштерин жүргүзөбүз.

Тил жана кеп жөнүндө илимий түшүнүк алмайынча, ал экөөнүн табият-маңызын терең анализдештирүү, өз ара айырмачылыгын так ажыратмайынча тил үйрөтүү методикасын алдыга жылдыруу эч бир мүмкүн эмес экендигин методисттер белгилеп келе жатышат.

Гениалдуу немис окумуштуусу Вильгельм Гумбольдт (1767-1835) алгачкылардан болуп тил жана кеп маселесин атайын илимий изилдөөгө алып, «... биз «тил» деп адат боюнча атаган сөздөрдүн жана эрежелердин иретсиз хаосунда кеп ишмердиги аркылуу анын айрым гана элементтери белгиленээрин, жандуу кептин маңызын туюп, жандуу тилдин так сүрөтүн жаратуу үчүн ар дайым кайталанып турган кеп ишмердиги зарыл экендигин» баса белгилеген [2, с.68-86].

Тил жана кеп маселесине өз учурунда улуу орус окумуштуулары А.А. Потебня (1835-1891), Ф.Ф. Фортунатов (1848-1914), И.А. Бодуэн де Куртенэ (1945-1929) да кайрылышкан. Бирок бул маселени бирдиктүү окуу теориясы катары иштеп чыгуу азыркы структурализмдин негиздөөчүсү Ф. Де Соссюрга (1857-1913) таандык. Аталган окумуштуунун тил менен кептин маңыз-табиятын терең ачып берген жана аталган маселе боюнча бир кыйла оригиналдуу ойлорду камтыган «Жалпы лингвистика курсу» аттуу эмгеги 1916-жылы жарык көргөн. Бул эмгек Ф. Де Соссюрдун шакирттери тарабынан окумуштуунун лекцияларынын негизинде түзүлгөн [Соссюр, 1977].

Ф. Де Соссюр бири-бирине каршы турган «тил» жана «кеп» түшүнүктөрүн булардан жалпы жана кең келип, аларды өз ичине камтыган **«кеп ишмердиги»** түшүнүгү аркылуу берген. Аталган окумуштуу үчүн «тил» - бул белгилер жана аларды комбинациялоо эрежелеринин системасы; «кеп» - бул маектешүү максатында белги системасын колдонуу. Тил жана кеп бири бирине тыгыз байланышта болуу менен бири экинчисин талап кылып турчучу кубулуштар: кеп түшүнүктүү жана ошону менен эффективдүү болуш үчүн тил керек, бирок ошол эле учурда тил колдонулушу үчүн кеп керек.

Тил жана кеп бири-бири менен ажырагыс байланышта, тил – сөз өнөрү, баарлашуу каражаты, дүйнө жүзүн таанып-билүүгө көмөктөшкөн, адамзатынын дидарлашуу куралы. Кеп менен тилди бири-биринен бөлүп кароого болбойт, себеби адамдын кеп ишмердүүлүгү жазуу, окуу, угуу, сүйлөө менен байланышта. Адам баласы жөрмөлөп, буту басканга чейин эле сөздүк запасы күндөн-күнгө көбөйүп, дүйнө таануусу кеңейип, сүйлөөгө болгон жөндөмдүүлүгү артат. Мындай маселелерден улам биздин изилдөөбүз спорттук адистиктеги студенттердин сүйлөө кебин калыптандырууга арналды. Орто мектептерди бүтүп, айыл жергесинен келген биздин студенттердин айрымдары үчүн чет тили жаңы өтүлүп жаткан мисалдар бар.

Ал эми тил менен кептин жалпылыгы жана өзгөчүлүктөрү кайсылар экендиги Ж.Чымановдун эмгегинде төмөнкүчө белгиленген:

Тил - пикир алышуунун негизги куралы.

Кеп - ал куралдын колдонулушу, пикир алышуу процессинин жыйынтыгы.

Тил - пикир алышуу каражаттарынын системасы, кеп-ошол системанын реализацияланышы (сүйлөшүүнүн өзү).

Кеп-ал системанын ыраттуу иш-аракети.

Тил - тилдик бирдиктердин системасы, кеп-тилдик бирдиктердин тилдик эреже, закондордун негизинде пикир алышуудагы ырааттуулугу.

Тил - статикалык кубулуш, кеп-динамикалык кубулуш.

Тил - жалпылык, кеп-жекелик кубулуш.

Тил - абстракттуу, кеп-конкреттүү.

Тил - инвариант (туруктуу), кеп-вариант (өзгөрмөлүү).

Тил - социалдык, кеп-индивидуалдык [12, 136-бет].

Жогорудагы Ж.А.Чымановдун ойлоруна таянсак, кептин материалдык жагы - тилдик система экен, тилсиз кептин болушу мүмкүн эмес. Тилдик система кептин болушу үчүн жападан-жалгыз каражат болсо, кептин өзү - тил системасынын жашоосунун бирден-бир формасы. Башкача айтканда, тил менен кеп бирин экинчиси шарттап турган, биринин жаралышы үчүн экинчиси негиз болгон бир бүтүндүктүн негизги бөлүктөрү.

Советтик психологиялык мектептегилер психологиялык процесстерди материалисттик негиздерге таянып чечмелеп, төмөндөгүдөй жыйынтыкка келишкен: адам баласынын аң-сезими практиканын жа

Жогорудагы Ж.А.Чымановдун ойлоруна таянсак, кептин материалдык жагы - тилдик система экен, тилсиз кептин болушу мүмкүн эмес. Тилдик система кептин болушу үчүн жападан-жалгыз каражат болсо, кептин өзү - тил системасынын жашоосунун бирден-бир формасы. Башкача айтканда, тил менен кеп бирин экинчиси шарттап турган, биринин жаралышы үчүн экинчиси негиз болгон бир бүтүндүктүн негизги бөлүктөрү.

Советтик психологиялык мектептегилер психологиялык процесстерди материалисттик негиздерге таянып чечмелеп, төмөндөгүдөй жыйынтыкка келишкен: адам баласынын аң-сезими практиканын жана адамдын иш аракетинин негизинде ишке ашырылат. Сабак учурунда Н.И. Жинкиндин ою боюнча студенттердин сөз байлыгын өстүрүү, коммуникацияга болгон муктаждыгын жаратуу керек. Ошондо гана зарылдык жана муктаждык келип чыгат. Сабак учурунда кырдаалды ойлоп табуу менен, студенттерди сүйлөөгө аргасыз кылабыз. Кептин функциялары – сүйлөшүү, маалымдоо, көмөктөшүү (общение, сообщение, воздействие). Жогорудагы айтылгандардын бардыгы бирдиктүү, стилистикалык-кептик кырдаалды түзет. Стилистика студенттерге жана окуучуларга кептик ситуацияны элестетүүгө, ойлоп табууга, суроолорго жооп берүүгө үйрөтөт, Н.А. Жинкин айткандай коммуникацияга болгон зарылдык келип чыгат [7, с.11]

Чет тилин окутуу процессинде студенттерге англис тилинде сүйлөөгө үйрөтүү эң татаал маселелердин бири. Себеби, чет тили студенттерге, окуучуларга жаңы аспект катары кирип, бири-бири менен сүйлөшүүдө кыйынчылыкты туудурат. Мисалы, текстти окууда жана угууда адам бир гана жолу эмес, түшүнбөгөн сүйлөмдөрдү бир канча жолу окуп, которууга мүмкүнчүлүк болот. Ал эми өз алдынча оюн билдирүү, сүйлөп берүү, түшүнгөнүн айтып берүүдө кыйынчылык туудурат. [3, с.193].

Биздин изилдөөдө окумуштуу, педагогдордун иштерин карап, алардын арасында З.М. Цветкова, А.А. Леонтьевдин иштери айкын ачык жазылып, жалпы окутуунун усулдарын иштеп чыгышкан. Кээ бир окумуштуулар грамматиканы жакшы өздөштүрүп, грамматикалык конструкцияларды билиш керек дейт. Ал эми башка изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча адам интуициясы менен сезип, сүйлөгөнгө үйрөнүшү керек дешет. Эң негизи практика жүзүндө көбүрөөк көнүгүүлөрдү аткарып, диалог, аудио текст окутуп, айттыруу, жаңы технологияларды сабак учурунда окутуучулар пайдалануусу зарыл. Англис тилин окутууда, студенттердин оозеки, жазуу, угуу жана сүйлөө кебин өстүрүүдө адистер чоң көңүл бөлүп, изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. Эксперименттин жыйынтыгында, студенттер чет өлкөлөргө чыгып, практика жүзүндө сүйлөөгө мүмкүнчүлүк болгон.
[3, с.194].

Советтик психологиялык мектептин окумуштууларын ою боюнча баланын аң сезими, ой жүгүртүүсү жана сүйлөө кеби практика жүзүндө жасаган иш аракеттеринин жыйынтынгында келип чыгат. Мындай психологиялык түшүнүктөрдү советтик жана дүйнөлүк психологиялык илимдин негиздөөчүлөрү Л.С. Выготский жана анын мектебин улантуучулар А.А. Леонтьев, А.Р.Лурия, Л.И. Божович, П.Я.Гальперин ж.б. уланткан.

[7, с.6]. А.А. Леьонтьевдин изилдөөсү «Понятие деятельности необходимо связано с понятием мотива. Деятельности без мотива не бывает» [5, с.12].

Ал эми англис тили сабагында жөнөкөйдөн татаалга деген принципти колдонобуз. Студенттердин сүйлөө кебин өстүрүү иштери жардамы менен өзгөрүлөт. Салттуу түз имитациялык метод менен бирге жат жазуу, диктант жазуу иштери колдонулат. Моделдештирүү методу, кырдаалдык ыкмалардын жардамы менен уюшулган көнүгүүлөр сүйлөө кебин өстүрүүгө жардам берет. Ушундан улам кеп – бул ишмердүүлүк экени айкын болот. Жогоруда айтылган трактовка белгилүү советтик психологиялык мектепте мыкты иштелип чыгып, азыркы күндө методикалык ойдун негизин жана илимий негизин түзөт. [7, с.12].

Тил жана коом бири-бири менен ажырагыс. Себеби адам баласы пайда болуп, жашап келген учурдан башгап, адамдын аң-сезими өсүп, тил пайда болгон. Адамдар биргелешип карым-катнаш түзүп, жашап келген. Ошондон улам тил өнүгүп, өсүп келген. Тил коомсуз жашай албайт. Тил - баарлашуунун каражаты катары коммуникативдүү функция аткарат жана интеллектуалдык сүйлөө кебинин түрү.

2005-жылы окумуштуу Ж.А.Чыманов «Тил жана кеп жөнүндө сөз» аттуу кыргыз тили жана адабияты мугалимдери, жогорку окуу жайларынын филология факультеттеринин студенттери үчүн жыйнак түзүп чыккан. Тил жана кептин орду жана мааниси төмөнкүдөй эпикталат: «Кепти тил катары аркылуу эмес, тилди кеп аркылуу жана кеп аркылуу кепти окууга багыт алууга убакыт жетти. Анткени, «кеп» - адамдын психикалык өнүгүшүндөгү анын инсан катары калыптанышындагы күчтүү фактор. Ал тил жана кеп жөнүндө бир нече окумуштуулардын ойлорун так, даана берген. Мисалы, тил – элдин тирлиги, бирлиги. Элдин элдигин сактаган, башка элден айырмаланган да тил. Кыргызды кыргыз кылган – кыргыз тили [12, 6-бет].

Сөз – механикалык түрдө берүүчү эмес, ал окшош ой жана эмоцияларды козгогуч. Сөз – табияты боюнча социалдык жана ал тилде сүйлөгөн.

Эң негизги башкы маселелердин бири – бул окутуучунун ошол предметке болгон мамилеси, инновациялык методдорду жана технологияларды колдонуусу. Бул көйгөйлүү маселелерди чечүүнүн бир канча түрдүү жолдору бар. Алар төмөндөгүлөр:

- аудиторияда англис тили сабагында психологиялык жагымдуу жагдай түзүү;
- студенттердин жеке муктаждыктарына көңүл буруу;
- өтүлгөн теманы ролдук оюндар аркылуу ишке ашыруу;
- англис тилинде өтүлгөн сабактын мазмунун суроо–жооп ирээтинде кайталоо;
- англис жазуучуларынын чыгармаларынан үзүндү көрсөтүү;
- өтүлгөн тема боюнча студенттердин чыгармачыл ишмердүүлүгүн текшерүү;
- теманы бышыктоо менен үйрөнгөндөрүн сурамжылоо, ангемелешүү менен колдоно билүүсүн текшерүү;
- өтүлгөн тема менен жаңы теманы байланыштыруу;
- аудио текст угузуу жана укканын жаздыруу;
- видео көрсөтүү менен сөздүк иш жүргүзүү;
- англис тилинде ыр угузуу, бош чекиттердин ордуларын уккан ырындагы сөздөр менен толтуруу;

Билим берүү жана тарбиялоо процессинде жаңы технологияларды жаңыртуу, модернизациялоого кылган аракеттер студенттерди тарбиялоо үчүн болгон кадам. Улуттун рухий күч кубатынын гаянычы болгон жаш муунду окутуу-тарбиялоо билим берүү тармагы аркылуу өтүп келген.

Коммуникативдүү иш аракетти эффективдүү уюштуруу үчүн маселени көрө билүү, пландоо, максат жана каалаган жыйынтыкка жетүү керек. Жалпы социалдык компетенцияларды калыптандыруу үчүн, студенттердин мамиле түзө билиши, өздүк потенциалынын өсүшү үчүн аракет жасашы шарт. Ал эми өнүктүрүүчү компетенция болсо, студенттердин жашоосундагы өзүнүн башка адамдар менен болгон ички, сырткы байланыштарын кеңейтип, коом алдында эркин, тартынбай *сүйлөөгө үйрөнөт.*

Англис тили сабагында сүйлөө кебине үйрөтүүдө эң актуалдуу милдеттердин бири группада студенттердин лидерлик сапаттарын ойготуу, коомдо башка адамдар менен кыймыл-аракети, үнү, жүзү, манералары, жести, темпи, жандоолору, шилтөөлөрү, колунун кыймылдары, маданиятуу жүрүм-туруму аркылуу башкалардан өзүн айырмалоо, сүйлөө маданиятынын сактальшы, толкундоолорду жоюу, алдын ала даярдануу, группа же топ алдында чыгып сүйлөп машыгуу, башкалардын сөздөрүндөгү кемчиликтерден сабак алып, аларды кайталабоо,эдебат же

дискуссия учурунда сүйлөй турган сөздү даярдоо сыяктуу сүйлөшүүнүн мазмундуулугуна жетишүү.

Колдонулган адабияттар:

1. Биялиев К.А.«Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары коммуникативдик багытта окутуу методикасынын негиздери» аттуу доктордук диссертация. Б.: 2010. 44-б.
2. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода Звегинцев В.А. Хрестоматия по истории языкознания XIX-XX веков. М.: 1956. с.68-86.
3. Леонтьев А.А. Общая методика обучения иностранным языкам: Хрестоматия – М.:1991.- с.194.
4. Леонтьев А.А. Испльзование текстов для обучения русскому языку иностранцев // Психолингвистика и обучение русскому языку нерусских. - М., 1977. с.59.
5. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М., 1976. с.12.
6. Лингвистический энциклопедический словарь/Гл.ред. В.Н. Ярцева, -М.: Сов. энциклопедия, 1990: с.414, 604.
7. Капинос В.И. работа по развитию речи учащихся в сфере теории речевой деятельности. – Русский язык в национальной в школе,1978, №4 с. 59.
8. Кожина М. Н. К основам функциональной стилистики. – Пермь: Кн. изд-во, 1968. – с.23.
9. Павлов В.М., Языковая способность человека как обьект лингвистической науки үү Теория речевой деятельности: проблемы психолингвистики. - М 1968. с.58-59.
10. Соколов А. Н.. Внутренняя речь и мышление. – М.: Просвещение 1967. С. 94 – 100].
11. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.,1956. с.260].
12. Чыманов Ж.А. Тил жана кеп жөнүндө сөз. б.136.
13. Шанский Н.М., Резниченко И.Л., Кудряцева Т.С. и др. Что значит знать язык и владеть им. - Л.: Просвещение. 1989. С. 192.

Abdikebekova N.A., Kyrgyz National Physical Culture and Sport Academy's Language Department, Head of Masters and Aspirant sections

Linguodidactic basics and cultivating multiple language skills

Annotation: This article discusses the basis of linguodidactic. And also the author thoroughly examines some questions of the formation speech activities and teaching grammar, phonetic, lexica to students in the field of physical culture at the English lesson.

Key words: speech competence, language, speech activity, experiment.

УДК: 8.81

Мундузбек Абдыжапар уулу,
Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын башкы адиси

Адабий тилдин калыптанышында терминдердин орду

Аннотация: Макалада адабий тилдин калыптанышындагы терминдердин орду жөнүндө сөз болот.

Ачкыч сөздөр: термин, чет тили, лексика,терминология, адабий тил, тил,илим, техника

Ключевые слова: термин, иностранный язык, лексика, терминология, литературный язык, язык, наука, техника

Кыргыз тили кошуна жана алыскы элдердин тилинен өзүнө көптөгөн ар түрдүү термин-сөздөрдү сиңирген, кабыл алган. Ошондуктан, кыргыздын адабий тилинин курамында тектеш жана башка системадагы тилдерди алып жүргөндөр менен ар кандай мүнөздөгү тилдик өз ара